

OSMANLI TEFSİR HAREKETİNE TOPLU BAKIŞ

Sâkıp YILDIZ*

ÖZET

İslam kültürünün önemli bir yönünü teşkil eden Kur'an tefsiri, ilahi vahyin devamı sırasında ortaya ilk ilim dalıdır. Önceleri, sadece Hz. Peygamber'in ve Sahabe'nin sözlerine dayanan tefsir, hadislerin toplanıp tasnif edilmesi, bazı ilim dallarının sistemli bir hale gelmesinden sonra, nakli ve akli ilimleri bünyesine alarak gelişmesini sürdürmüştür. Türk'lerin İslamiyeti kabul ettiği X. miladi asrda ise, metot ve muhtevasıyla ilgi alanını belirlemiş, müstakil bir yapıya kavuşmuştur.

İslam kültür tarihi incelenecek olursa, miladi VIII. yüzyıldan itibaren, akli ve nakli ilimlerin genellikle Türk'lerin hakim olduğu bölgelerde geliştiği görülür. Kur'an tefsiri de bunlardan biridir.

Türk'lerin tefsir alanındaki faaliyetlerini inceleyen bu makalede, Osmanlılardan önceki dönemle, kuruluşundan II. Bayezid dönemine kadar devam eden üç asırlık dönem, özetlenmeye çalışılmıştır.

Üzerinde durulan konu aslında, makaleye sığacak derecede dar sınırları olan bir konu değildir. Bu alanda dihhati çeken bir araştırma yapılmadığı için mevcut boşluğu doldurmak, yapılacak köklü çalışmalara ışık tutmak üzere hazırlandığından, kendi çapında bir değer taşıyacağı ümit edilmektedir. Günümüzde, bu tür çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulduğu gözönünde tutulursa, Türk kültürüne sağlayacağı katkılar yanında, Kur'an tefsirinin dünü hakkında kısa da olsa bilgi vereceği düşünülmektedir.

RÉSUMÉ

Le commentaire du Coran qui se forme la côté importante de la culture islamique, est le premier discipline, apparu au moment où la révélation divine se continue. En effet, apres le rassemblement et la classification des Hadis, réalisé au début du II. siècle de l'hégire, le commentaire du Coran a élargi son élan et s'est touché à certaines sources principales. A l'époque où les Turcs avaient embrassé l'İslam, il était en train de préciser sa methode et ses matières.

Dans cet article, intitulé: Vue Générale au Mouvement Exégetique Ottoman, on a brièvement traité de l'activité exégetique des Turcs, depuis le début du IX. siècle jusqu'à la fin du régime du Sultan Bayezid II. Le sujet étudié, est en effet un

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

sujet assez considérable. Jusqu'ici, aucune recherche n'est réalisée dans ce domaine. Pour combler cette lacune et éclairer à ceux qui veulent étudier en profondeur ce sujet, on a essayé de formuler des idées principales.

GİRİŞ

İnsan, yüce Allah'ın en mükemmel biçimde yarattığı bir varlıktır. Yarattılışında, belli sorumluluk ve görevler yüklenmiştir. Bunları yapabilmesi, davranışlarını, düşünce ve duygularını kontrol edebilmesi, akli ve bedeni kabiliyetiyle çevresindeki varlıklardan faydalanabilmesi, hayat ve ölümün gerçeklerine ulaşabilmesi için yüce Allah, peygamberler vasıtasıyla *Kitablar* göndererek yapması gerekenleri öğretmiş, güzeli, doğruyu ve iyi olanı açıklamıştır. İnsana hitap eden ilahi kitapların sonuncusu, Kur'an-ı Kerim'dir. Prensipten Tevrat ve İncil'i doğrulayan bu Kitap¹ *Allah katında gerçek din olan*² İslam'ı temsil eder.

Vahiy yoluyla Allah kelamı olarak indirilen Kur'an ayetleri, insana hitabeder. Hedefi ise; tevhid akidesini aşılama, iman ve küfrü tanıtarak sonuçlarını göstermek, doğruyu ve iyilikleri taşıya etmek, kötülükleri yasaklamak suretiyle, dünya ve ahiret için faydalı her bilgiyi insana kazandırmaktır. İşte bu yüzden, veciz bir üslupla inen ayetlerini tefsir etme, insana açıklama zarureti ortaya çıkmıştır. Bunu bizzat yüce Allah tayin etmiş, Hz. Peygamber'e *inzâr* (gerçekleri öğretmek sakındırma) ve *tebyin* (ayetlerini açıklama) gibi iki önemli görevi yüklemiştir³. Vahyin devamı süresince bu iki görevi yerine getirdiği için tefsir hareketi, ilk defa Hz. Peygamber'le başlamıştır.

Hz. Peygamber'in tefsiri genel olarak; ayetlerdeki kelime anlamı, namaz, oruç, hac, zekat ve benzeri farzlardaki uygulamanın nasıl ve ne şekilde yapılacağı, haram-helal konusuna giren hükümlerin sınırları, aile ve toplum hayatını düzenleyen esaslarla, çeşitli konularda kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevaplara dayanır. Sonradan *hadis* adı altında toplanan ilgili sözleri, ayetlerin nasıl tefsir edileceği konusuna ışık tutmuştur.

Hz. Peygamber ile başlayan bu hareket Ashabı ile devam etmiş, Ashab'dan bilgi alanların katkılarıyla ayrı bir ilim dalı özelliğini kazanmıştır. İnsanın bilgi ve kültür seviyesine göre gelişen, değişik ilim dallarını içine alarak geniş bir alana yayılan tefsir hareketi, her çağda yazılan eserlerle varlığını sürdürmüştür. Hicri II. yüzyıl (miladi VIII. yüzyıl) ortalarında, Buhara ve Semerkant gibi Türk bölgelerinin insanı — ki bunlara Arap olmayan Müslümanlar anlamında *Mevali* denirdi⁴ — aldıkları İslam kültürüyle tefsir hareketinin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır⁵.

Tarihi gerçekler gözönünde tutulursa Orta Asya'daki Türk varlığı, hemen ön plana çıkamamıştır. Abbasiler zamanında, askeri ve siyasi alanda üstünlük gösterdikten sonra kitleler halinde Müslüman olan Türkler, Selçuklular zamanında Hazar'ın

1 Bkz. Bakara suresi 89, Al-i İmran Suresi 3, Saff suresi 6. ayetler.

2 Bkz. Al-i İmran suresi 19. ayet.

3 Inzar'ı emreden ayetler: En'am suresi 51, İbrahim suresi 44, Şuara suresi 214 ile Müddessir suresi 2. ayetleridir. Tebyin'i emreden ayetler: Nahl suresi 44 ve 46. ayetleridir.

4 Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız, İslamiyet ve Türkler, 48.

5 Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, 244.

kuzey-batısından başlayıp güneyde Bağdat'a, batıda ise bugünkü Doğu Anadolu topraklarına kadar uzanan bölgelerin hakimî durumuna gelmişler, İslam kültürünün gelişmesinde rol oynamışlardır. Bunu, rahmetli Fuad Köprülü şöyle ifade eder⁶: *İslami ilimlerin birçok büyük mümessilleri neslen Türk oldukları gibi, Arap ve bilhassa Acem edebiyatının büyük üstadları da yine Türktür.* Aynı, durum, matematik, tıp, fizik ve astronomi gibi ilim dallarında da geçerlidir.

Bursalı Mehmet Tahir'in *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*⁷ başlıklı risalesinde Türk müfessirlerinden söz etmesi, bu yönde atılan önemli bir adım olmuşsa da, duyulan ihtiyaç henüz ortadan kalkmış değildir. Türklerin tefsir hareketine katkıları, bugüne kadar incelenip tesbit edilmemiştir.

Bu inançla makalemizde, Türklerde tefsir hareketini ana hatları ile incelemeye çalıştık. Her ne kadar Fatih devrinde Molla Gürani'nin (v. 893/1488) *Gāyetü'l-Emānî'si*⁸, Kanuni devrinin Şeyhulislam Ebussud Efendi'nin (v. 982/1574) *Irşādu Aklı's-Selīm'i*⁹, daha sonraki dönemde Bursalı İsmail Hakkı'nın (v. 1137/1725) *Rūhu'l-Beyān'i*¹⁰ işlenmişse de, Türklerde tefsir faaliyetlerini toplu olarak tanıtan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu bakımdan konuyu, Osmanlılardan önce ve Osmanlı devletinin kuruluşundan II. Bayezid dönemindeki faaliyetler çerçevesinde ele alıp, yapılacak çalışmalara ışık tutmak istiyoruz.

OSMANLILAR ÖNCESİ TEFSİR FAALİYETLERİ

Osmanlı devletinin kuruluş dönemi ve sonrasındaki tefsir faaliyetleri, Selçuklu ve Beylikler döneminin tabii bir uzantısı olmaktadır. Çünkü, Osmanlı'nın tarih sahnesi çıkışı sırasında, kökleri yaklaşık beş asır öncesine uzanan, muazzam bir İslam kültürü mevcuttu. Bu kültürün son dört asrında, özellikle Abbasi halifesi Harun Reşid'in Türk hanımından dünyaya gelen oğlu Mu'tasım'dan (218/833) itibaren Türk varlığı, kendini ispatlamıştı¹¹.

Türk devletleri Karahanlılar, Gazneliler ve Harzemşahlardan sonra, aralarından çıkan Selçuklularla devam eden İslam kültürü Anadolu'ya geçmeden önce, Orta Asya ve Maverannehir'deki Türk beldelerinde yetişenlerin asırlar süren desteği ile gelişmiş, tefsir-hadis gibi dini ilimler kadar akli ilimlerdeki eserleriyle zirveye ulaşmıştı.

Selçukluların 447/1055 de Bağdat'a girmeleri, Alp Aslan ve Melikşah'ın vezirleri Nizamülmülk'ün (v. 485/1092) adını taşıyan medreseler açması, Türklerin ilmi faaliyetlere öncülük ettiğinin canlı bir örneğidir. Musul, Basra, İsfahan, Belh, Herat, Merv ve Taberistan'a kadar uzanan medreseleri, halkının büyük çoğunluğu Türk olan bölgelerin insanına hizmet vermiş; sonradan Anadolu'da açılan medreseler, bu hareketin devamı olmuştur¹².

6 Örd. Prof. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 98.

7 A.g.e., 13-16.

8 Doç. Dr. Sakıp Yıldız, *Molla Gürani ve Tefsiri*, İstanbul-1987.

9 Dr. Abdullah Aydemir, *Ebussuud Efendi ve Tefsir Metodu*.

10 Tarafımızdan hazırlanan: *Türk Müfessiri İsmail Hakkı ve Tefsiri*, basılmamış doktora tezi, 1974.

11 Prof. Dr. Hakkı D. Yıldız, a.g.e., 89.

12 Doç. Dr. Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 3-4.

Bu cümleden olmak üzere Semerkant'ta vefat eden Buhârî (v. 256/870) ile Semerkant'lı Dârimî (v. 255/869), gene aynı bölgenin muhaddisi Tirmizî (v. 279/892), Batı Türkistanın Nesâ kasabasından olan Nesef (v. 303/915) gibi hadis otoritelerinin aslen Türk oldukları bilinmektedir¹³. Eserleri, Kur'an tefsirinin temel kaynakları arasındadır.

Kelam ilminde büyük otorite İmam Mâturidî (v. 333/945), Ebu İshak İbrahim Mervezî (v. 340/951), hanefi fıkhnın önde gelen isimlerinden Semerkant'lı İmam Bezdevî (v. 482/1089), tefsir, hadis, fıkıh ve kelamda Ömer Nesefî (v. 537/1142) Türk bölgelerinde yetişen alimlerimizdir¹⁴.

Harzemşahlar ve Gazneliler döneminde yaşayan, akli ilimlerden hey'et (astronomi), tıp ve matematik alanındaki eserleriyle ün yapan Bîrûnî¹⁵, Buhara Türklerinden tıp dünyasının önde gelen ismi İbn Sinâ (v. 428/1037), Türkistanın Farab kasabasında dünyaya gelen Fârabî (v. 339/950)¹⁶, Osmanlılara kadar uzanan Türk-İslam kültürünün mimarlarıdır. Bîrûnî'nin: *Ben, Arapça ve Farsçayı anadilimden sonra öğrendim. Bunların ikisi de anadilim değildir sözü*¹⁷, bölge insanının Türklüğü hakkında sağlam bir delil olarak değerlendirilirse, tefsir, hadis, fıkıh ve kelam ilim dallarında eser verenlerin Türklüğü de kolayca anlaşılır¹⁸.

Tefsir alanında önemli bir yer işgal eden, Taberistan'ın Âmul şehrinde dünyaya gelen Taberî (v. 310/922) bunlardan biridir. Sahip olduğu kültürü, Samanoğulları devletinin hakim olduğu dönemde kazanmıştır. Câmîu'l-Beyân adlı eseri, Hz. Peygamber'in hadisleri ile sahabe ve tâbiun'dan gelen bütün rivayetleri kullanan, rivayet tefsirinin sınırlarını çizen, dirayet tefsiri ile ilgili konuların ilmi yapıya kavuşmasını sağlayan bir eserdir. Tefsirlerde, daha sonraları yer alacak konulara öncülük etmesi açısından Camîu'l-Beyan adlı tefsiri, metot ve muhteva yönüyle bir çıkış açmış, etkisi günümüze kadar sürebilmiştir.

Taberî'den sonra metot ve muhteva yönüyle farklı bir tefsiri, Türk beldesi Rey şehrinde doğan Ebu Bekr el-Cessâs (v. 370/981) yazmıştır. *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eseri, ayetlerin fihhi tefsirine dayanmaktadır. Başlattığı tefsir metodu, Endülüslü Ebu Bekr b. Arabî'nin (v. 543/1148) aynı adı taşıyan eseriyle devam etmiştir.

Tefsirin, gelişmesi sırasında kaydettiği diğer bir akım, Tusterî (v. 283/896) Cüneyd Bağdâdî (v. 298/910) ve Vâsıtî (v. 331/942) ile başlayan *İşari Tefsir* şekli, Sulemi'nin (v. 410/1021) *Hakâiku't-Tefsir* adlı eseriyle zirveye ulaşmış, Kuşeyri'nin (v. 465/1072) *Letâifu'l-İşârâtı* ile bu alanda yazılacak tefsirlere kaynak olmuştur¹⁹.

13 Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., 5-6.

14 Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., 15.

15 Geniş bilgi için bkz. Dr. Günay Tümer, Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini, 12-22.

16 Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e., 36-37.

17 Dr. Günay Tümer, a.g.e. 15.

18 Kelam konusunda eser yazarlar için bkz. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Kelamcıları, Darulfinun İlahiyat Fak. Mecmuası, 1-10, sayı 23. Fıkıh konusunda eser veren Türkler için bkz. Doç. Dr. Y.Z. Kavakçı, Karahanlılar Devri İslam Hukukcuları, 2-3.

19 Doç. Dr. Sakıp Yıldız, Molla Gürani ve Tefsiri, 134.

Taberi'den yaklaşık iki asır sonra, bazı değişikliklerle, yeni bir tefsir akımı başlamıştır. Rahmetli Ö. Nasuhi Bilmen'in: *Türk zekasının en mükemmel mümessillerinden biri*²⁰ diye tanıttığı Zemahşeri'nin (v. 538/1143) *Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil* adlı eseri, rivayet tefsiri yönüyle geçmişe bağlı olmakla beraber, dirayet tefsirine bir canlılık getirmiş, l'caz ve belağat konusundaki açıklamaları ile müfessirlere örnek olmuştur. Tefsirinde, mu'tezili fikirleri şiddetle savunduğu için ehl-i sünnet müfessirlерince tenkit edilmesine rağmen, ayetleri açıklarken belirttiği isabetli görüş ve tahlillerden dolayı İslam aleminde, özellikle Osmanlılarda uzun süre ders kitabı olarak okutulan bir eser olmuştur²¹. Kazandığı bu şöhret sebebiyle çok sayıda telhis, hâşiye ve ta'lika yazılan eserler arasında yer almıştır²².

Zemahşeri gibi Türklerin bulunduğu bölgede dünyaya gelen, Harzemşahlar devletinin sultanı Alaaddin Harzemşah'dan büyük ilgi gören, Horasan ve Gazne gibi şehirlerde ilmi faaliyetlerde bulunduktan sonra Herat'ta vefat eden Fahreddin Râzi (v. 606/1209) *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eseriyle tefsirde yeni bir çıkış açmış, metot ve muhtevasına yeni bir anlayış ve sistem kazandırmıştır. Bu eserle, günümüzde de geçerli olan *ilmî tefsir'in* temellerini atan Râzi, akli ilimlerin değişik disiplinlerini ayetlere uygulayan ilk müfessir olmuştur. Tefsire kazandırdığı ilmi görüşün, uzun süre yeri doldurulamamıştır. Ayetleri, belli konulara ayırmak suretiyle tefsir eden Râzi, sistematik bir tefsir hareketi sergilemiş, felsefe, mantık, kelâm ve astronomi gibi ilim dallarından faydalanarak akılcı görüşü, Kur'an tefsirine en iyi biçimde uygulamıştır.

Türklerin büyük katkılarıyla üç asırdanberi tefsir hareketinde görülen yenilikler, *Mefâtihu'l-Gayb*'dan sonra hissedilir ölçüde azalmış, önceki eserlere yapılan telhis, şerh ve hâşiyelerle tefsir hareketinde durgunluk dönemi başlamıştır.

Keşşaf'ın metot ve muhtevasını benimseyen, kaynak göstermeden Keşşaf metnini kullanan Kâdî Beydâvi (v. 685/1286), *Envâru't-Tenzil* adlı eseriyle, telhis türünün ilk örneğini vermiştir. Zemahşeri'nin mu'tezili görüşlerini, tefsirden büyük ölçüde ayıklamaya yönelik tutumu sebebiyle *Envâru't-Tenzil* kısa zamanda benimsenmiş, Keşşaf gibi, medreselerde okutulan önemli tefsirler arasında yer alarak, üzerinde pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır²³. Beydavi, Keşşaf tefsirini temel kaynak olarak kullanırken, Razi'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ından da istifade etmiştir. Fakat, metodu kadar akli tefsirdeki görüşlerinden yeterince faydalanmadığı için, görünür bir yenilik getirme gayretine girmemiştir.

OSMANLI DÖNEMİ TEFSİR FAALİYETLERİ

Yeni kurulan Osmanlı devleti, bir yandan bünyesini güçlendirip sınırlarını genişletirken, öte yandan İznik ve Bursa'da medreseler açarak ilmi yönden gereken desteği de ihmal etmemiştir. İlme, irfana, ahlak ve fazilete saygılı olan Osmanlı

20 Bkz. *Tabakatu'l-Müfessirin* II, 466.

21 Fatih ve Kanuni devirlerindeki dahil, sahn-ı serhan ve altmışlı medrelerde tefsir dersi, bu eser üzerinde yürütülmüştür. Bilgi için bkz. Dr. Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 40-42.

22 Ö. Nasuhi Bilmen, a.g.e., II, 469-471.

23 Bkz. Ö. Nasuhi Bilmen, a.g.e., II, 531-534.

sultanları ilim adamına büyük değer vermiş, ilmi faaliyetler için maddi-manevi desteği sağlamada hiçbir fedakarlıktan kaçınmamıştır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı devletinin kuruluşu sırasında tefsir, temel kaynaklarına kavuşmuş, metot ve muhtevasıyla ilgi alanını belirlemiş, İslam aleminde yeni eserlerden ziyade şerh veya haşiye yazma alışkanlığı başlamıştı. Bu durum tefsirde olduğu gibi diğer alanlara da yayılmış, zamanın ilim anlayışı olarak benimsenmişti. Osmanlı eğitim sistemi bu geleneğin dışına çıkamadığından, Zemahşeri'nin Keşşaf'ı ile Beydâvi'nin Envaru't-Tenzil'i, tefsir faaliyetleri için temel kaynak seçilmişti. Aslında bu iki tefsirin yazılışı, belli gayelere dayanır. Zemahşeri'nin gayesi, mu'tezile mezhebinin görüşlerini, geniş okuyucu kitlesine sahip tefsire aktarmak, Beydavi'ninki ise bu görüşleri tenkit edip ehl-i sünnet görüşünü savunmaktan ibarettir. Bu yüzden, tefsirden beklenen gaye bir ölçüde daraltılmış, tefsir hareketi, daha çok şu konulara ağırlık veren bir anlayışa sürüklenmiştir.

a- Ayetleri, sarf ve nahiv kaideleri ile tahlil ederek mana tefsirine ağırlık vermek,

b- Tefsiri, kelam ve fıkıhla ilgili konulara kaydırıp, itikadi ve ameli mezhep görüşlerini savunmak,

c- Genellikle sahabe ve tabiun'dan gelen nasih-mensuh ve nüzul sebepleri gibi rivayete dayalı bilgilerle, hadisler üzerinde, gerekli inceleme ve ayıklama yapmadan ayetleri tefsir etmek,

d- Çağa ait yeni fikirler yerine önceki fikirler üzerinde durup, ilim anlayışını, tenkit ve münakaşalar üzerinde geliştirmek.

Tefsir anlayışı, bu ve benzeri noktalarda toplandığına göre Osmanlı uleması, yeni bir arayış içine girmemiştir. Bazı önemli eserler yazılsa bile, VIII-XII. yüzyıllarda görülen canlılık, çoğunluk tarafından paylaşılmamıştır. İşte bu yüzden, köklü eserler vücuda getirecek müfessirlerden çok, zamanın ilim anlayışına bağlı müfessirler yetişmiştir. Onlar, geçmişten aldıkları kültüre sahip çıkmışlar, akli ve nakli ilimlerin mevcut yapısını korumak suretiyle, devamına yardımcı olmuşlardır.

Bu açıdan bakıldığında, Kur'an'ın tamamını içine alan eserlerin yazıldığı II. Bayezid devrinin sonlarına kadar uzanan, yaklaşık birbuçuk asırlık dönemde, tefsir faaliyetlerini değerlendirmek suretiyle bir sonuca gitmek mümkündür. Bu dönemde, tesbit edebildiğimiz müfessirler ve eserleri şunlardır:

Kemaluddin Kâşânî	(v. 730/1330)	<i>Hakâiku't-Te'vil</i>
Cemaluddin Aksarayı	(770/1369)	<i>Hâşiyetu'l-Keşşâf</i>
Sa'duddin Teftazanî	(v. 793/1391)	<i>Hâşiyetu'l-Keşşâf</i>
Şihâbuddin Sıvasî	(v. 803/1401)	<i>Uyunu't-Tefâsır</i>
Şerif Cürcânî	(v. 816/1413)	<i>Hâşiyetü'l-Keşşâf</i>
Kutbuddin İznikî	(v. 821/1418)	<i>el-İkdu's-Semin</i>
Molla Fenâri	(v. 834/1431)	<i>Uyunu'l-A'yân (Fatıha Tefsiri)</i>
Alauddin Semerkandî	(v. 860/1456)	<i>Bahru'l-Ulûm</i>
Alauddin Musannıfek	(v. 875/1470)	<i>Multeka'l-Bahreyn</i>
Ahmed Kırımı	(v. 879/1474)	<i>Misbâhu't-Ta'dîl fi Keşfi Envâri't-Tenzil</i>

Hacı Ali Paşa	(v. 880/1475)	<i>Mecmeu'l-Envâr</i>
Molla Husrev	(v. 885/1480)	<i>Hâşîye Alâ Tefsiri'l-Kâdî</i>
Molla Gürânî	(v. 893/1488)	<i>Gâyetu'l-Emânî</i>

Osmanlıların kuruluş ve gelişme döneminde yazılan bu tefsirler incelendiğinde, Anadolu'da üç ayrı ekolün hüküm sürdüğü görülür.

Birincisi; Sadruddin Konevî (v. 673/1274) ile başlayan Muhyiddin b. Arabî'nin (v. 638/1240) tasavvufî-işârî tefsir ekolüdür. Kemaluddin Kâşânî, Kutbu'ddin İznikî ve Molla Fenarî'nin bu alandaki çalışmalarıyla devam eden bu ekol, Anadolu'daki tasavvufî hareketin canlı tutulmasında önemli rol oynamıştır. İznik Medreselerinde görev yapan ilk müderris Davud Kayseri (v. 751/1351) *Füsûsu'l-Hikem* şerhiyle, uzun yıllar Anadolu tasavvuf hareketinde etkili olmuştur.

İkincisi; Cemaluddin Aksarayı, Sa'duddin Teftazani, Seyyid Şerif Cürcanî, Alauddin Musannifek, Seyyid Ahmed Kırımî ve Molla Husrev'in temsil ettiği ekoldür. Keşşaf ve Envaru't-Tenzil adlı tefsirler üzerindeki şerh ve haşiyelerle Osmanlı tefsir hareketinde etkili olan bu ekol, Teftazani ve Cürcanî'nin Anadoluya gelişi ve ilmi çevrelerle yakın teması sonucu, şerh veya haşîye türü eserlerin gelişmesine yardımcıda bulunmuştur.

Üçüncü ekol ise; Şihabuddin Sivasi, Alauddin Semerkandî, Aydınli Hacı Ali Paşa ve Molla Gürânî ile gelişen ekoldür. Molla Gürânî hariç, diğer müfessirler ve tefsirleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Şihabuddin Sivasi'nin *Uyûnu't-Tefâsir li'l-Fudalâi's-Semâsir* adlı *Tefsiru's-Seyh* diye bilinen eseri, değişik tefsirlerden istifade ile yazılmıştır. Metot ve muhteva yönüyle farklı bir özellik taşıdığı söylenemez. Eserin bir nüshası, Süleymaniye-Fatih kütüphanesi 626-627 numaralarda kayıtlıdır.

Alauddin Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulûm* adlı dört ciltlik eseri, Mücadele suresinin yer aldığı 28. cüze kadardır. Önemli tefsir vecihlerine temas ederek ayetleri genişçe açıklayan bu eser, Süleymaniye-Kılıç Ali Paşa kütüphanesi 106 numarada kayıtlıdır.

Hacı Ali Paşa'nın *Mecmau'l-Envâr fi Cemâ'i'l-Esrâr* adlı iki ciltlik eseri, Sultan II. Bayezid'e takdim edilmiştir. Rivayetten çok dirayet tefsirine ağırlık veren bu eserin bir nüshası, Süleymaniye-Carullah kütüphanesi 94 numarada kayıtlıdır.

Üzerinde çalıştığımız Molla Gürânî'nin *Gâyetu'l-Emânî* adlı eseri, *Keşşâf* ve *Envâru't-Tenzil*'in tefsir metoduna bağlı kalarak yazılmıştır. Eserin orijinal yönü, değişik konularda bu iki tefsirden farklı bir anlayış getirmesi, hadis nakli ve İsrailî haber konusunda titiz davranmasıdır. Ayetleri tefsir ederken; sarf-nahiv, kıraat, i'caz-belağat, fıkıh ve kelim gibi konular dışına çıkmadığından muhtevada yenilik anlayışına girmemiş, klasik tefsir anlayışına bağlı kalmıştır^{2 4}.

Bu anlayış, Gürânî'den yaklaşık bir asır sonra vefat eden Ebussuud Efendi'nin (982/1574) tefsirinde de görüldüğüne göre, Kur'an tefsirinde XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonuna kadar köklü bir değişiklik olmadığı, ayetlerin alışılmış konulara bağlı kalarak tefsir edildiği anlaşılır. Bu yüzden tefsirin alanı, uzun süre değişmeden

24 Geniş bilgi için bkz. Molla Gürânî ve Tefsiri, 138 vdv.

kalmış, ayetler, yaşanan ve geleceğe dönük bilgilerle değil, geçmişin fikir ve görüşleriyle açıklanmıştır. Kur'an tefsiri aslında, geniş bir alana sahiptir. Seneler süren bir çalışma sonunda yazılan tefsirler, öncekilerden farklı yönler taşımalı, ayetlerden yeni fikir ve görüşler çıkarma yarısına girerek insana yön vermelidir. Veciz usluba sahip ayetlerin tefsir edilmesindeki ana sebep, budur. Kur'an'ın gayesi, yaşadığı dünya hayatında insana yol göstermek, yapması ve düşünmesi gereken konularda, insana ve topluma ışık tutmaktır. İslamın ikinci asrından yedinci asrın başlarına kadar bu yönde önemli adımlar atılmış, bazı müfessirler de dahil, diğer düşünürler, ilimlerde sürekli bir gelişme ve arayış içinde olmuşlardır. Ayet ve hadislerdeki gerçeklerin kavrandığı, bunların ışığında gidilecek yolun belirlendiği aktif bir anlayış, ancak XX. yüzyılın başlarında gerçekleşebilmiştir.

SONUÇ

Tefsir tarihi incelendiğinde, Arap olmayan, İslamiyeti din olarak seçen milletler arasında Türklerin, Kur'an ve Sünnet başta olmak üzere, değişik ilim dallarında önemli eserler vererek katkılarda bulunduğu görülür. Tabii döneminden itibaren Mevali adı verilen, genellikle ilimle uğraşanların — ki bunların çoğunlukla Orta Asya ve Maverayunnehir'den gelen insanlardı — Türk olduğunu kabul etmek gerekir. Felsefe, tıp, astronomi gibi akli ilimler yanında tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi dini ilimlere öncülük edenler, çoğunlukla bu insanlardı. Fakat, Türk müfessirleri açısından daha gerçekçi ve kesin olarak konuşabilmek, konuyu belgelere dayatabilmek için, yapılması gereken bazı çalışmalar olduğu hemen göze çarpmaktadır. Görünen odur ki, tefsir hareketine hız kazandıran, metot ve muhtevasında değişiklikler yapan önemli eserler, Türklerin kaleminden çıkmıştır. Bunu, Osmanlılara kadarki dönemde bütün canlılığı ile gördüğümüz halde, bazı kültürel ve sosyal sebeplerden dolayı, Osmanlılar döneminde ümit edilen seviyede görülememiştir. Bu yönde yapılacak çalışmaların milli kültürümüze ve tefsirin geleceğine büyük katkılar sağlayacağı, unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Aydemir, Dr. Abdullah, Ebussuud Efendi ve Tefsir Metodu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-Tarihsiz.
- Baltacı, Dr. Cahid, Osmanlı Medreseleri, İstanbul-1976.
- Bilge, Doç. Dr. Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul-1984.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Tabakütul-Müfessirin, İstanbul-1974.
- Bursalı, Mehmet Tahir, Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri, İstanbul-1327.
- Kavakçı, Doç. Dr. Y. Ziya, Karahanlılar Devrinde Türk Hukukçuları, Ankara-1976.
- Köprülü, Prof. M. Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, II. baskı, İst-1980.
- Tümer, Dr. Günay, Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara-1975.
- Yaltkaya, Prof. Şerafettin, Türk Kelamcıları, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 23, İstanbul-1932.
- Yıldız, Prof. Dr. Hakkı D., Türkler ve İslamiyet, İstanbul-1980.
- Yıldız, Doç. Dr. Sakıp, Molla Gürani ve Tefsiri, İstanbul-1987.